

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҰЛЫ ҒАЛЫМНЫҢ РӨЛІ

Абдигалиева Жадыра Аманжанқызы

abdigaliyeva04@mail.ru

6B01510 – «География және тарих пәндерінің мұғалімі» білім бағдарламасының 3 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор – **Баймукашева Г.К.**

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев – тұңғыш кәсіби тау-кен инженері, ғалым-геолог, Қазақстан Ғылым академиясының негізін қалаушы және тұңғыш президенті, Қазақстандағы алғашқы Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, еліміздегі ғылымның негізін салушылардың бірі, мемлекет және қоғам қайраткері. Еліміздің ғылымына қосқан еңбегі үшін ғалымның есімі қазақ халқының тарихында алтын әріппен жазылған.

1924 жылы 25 жасында ғалым қазақ орта мектептерінің оқушылары үшін араб графикасында «Алгебра» оқулығын дайындады, бұл кітап математикалық білім берудің негізін қалады.

Ой-өрісі кең, ғылымның көптеген саласында энциклопедиялық білімі бар, ғылыми қызметті шебер ұйымдастырушы және алдыңғы қатарлы кадрларды тарта білетін адам ретінде, Қ.Сәтбаевтың ұлылығы алдымен еліміздің интеллектуалды, ғылыми дамуына бағыт беруінде, қазақстандық қоғамды ағартушылықтан интеллектуалды ғылыми және кәсіби деңгейге көтеруінде.

Қ.Сәтбаев басшылығымен жасалған қадамдар халқымыздың, жастарымыз бен еліміздің бүгінгі инновациялық және ғылыми әлеуетінің іргетасын қалады.

Қ.Сәтбаев еңбектері еліміздің дамуына үлкен серпін бергені белгілі. Себебі өткен ғасырдың отызыншы жылдары елімізге инженер мамандарды Ресей немесе Өзбекстан даярлап, ғылыми мәселелермен Қазақстанға келген мәскеулік немесе ленинградтық ғалымдар ғана айналысты.

Жас маман (1927 жылы) инженер-кенші Қаныш Сәтбаев өзінің кәсіби қызметін жергілікті кәсіби кадрлардың жоқтығына, қаржыландырудың жеткіліксіздігіне қарамастан,

ағылшын концессионерлерінен мұраға қалған ғылыми-зерттеу жабдықтарында жұмыс істеуді Қарсақбай мыс кенішінен бастайды.

1930 жылдың басында оның тобымен ашылған шашыраңқы мыс кенорындары – үлкен Жезқазған кенорны қоры 2 млн тонна мыстан кем емес әлемдегі ең ірі кенорындардың бірі екендігі ғылыми дәлелденеді. Қазақстан Халық шаруашылығы журналына алғашқы «Үлкен Жезқазған мәселелеріне арналған» ғылыми мақаласы жарық көреді. Орталық Қазақстанның, сондай-ақ бүкіл еліміздің жағдайын толығымен өзгертті.

Үлкен Жезқазғанның ашылуы адам ерлігімен қатар бүгінде жастар үшін практикалық міндеттерді жүзеге асырудағы кәсіби, ғылыми тәсілдің үлгісі болып табылады.

Қарсақбай кентінде Қ.Сәтбаев ғылыми фактілерді зерттеу мен талдаудың ең үздік құралдарының көмегімен өмірінің соңына дейін дәл әрі жете талдау жасаған.

Бұл ашқан жаңалығы Екінші дүние жүзілік соғыс жылдарында Одақтың құрыш құю өндірісін сақтауда маңызды рөл атқарды. Оның ғылыми түйсігі, жекелеген ғылыми фактілерден аналитикалық қорытынды жасауы ғалымды ұлы тұлғаға айналдырды десек те болады.

Қ.Сәтбаевтың еліміздің тау-кен металлургия секторының инженерлік интеллектуалды және ғылыми элитасын қалыптастырудағы жүйелілігі – оның ұйымдастырушылық қабілеттері мен болжамының маңызды эталоны. Ғалымның бірізді қадамдары 1940 жылы Геологиялық ғылымдар институты негізінде тұңғыш қазақтың ғылыми орталығын құруға, ғылымның академиялық филиалын құруға арналған аралас салаларға таратуға және 1946 жылы алғашқы Қазақ ұлттық ғылым академиясын негізін салуға мүмкіндік берді.

Қ.Сәтбаевтың басшылығымен Орталық және Шығыс Қазақстанда қазақ геологтарының ғылыми тобымен заманауи техникалық құралдарды қолдана отырып жүргізген терең де жүйелі зерттеулері 1950 жылдардың басында Қазақстанның геологиялық карталарын аналитикалық жүйелеуге алып келді. Осылай 1955 жылы оның «Орталық Қазақстанның металлогениялық болжам картасының методологиясы, нақты базасы мен негізгі тұжырымдары туралы» атты іргелі ғылыми еңбегі шықты. «Мәселенің ғылыми эзирлемесіндегі кешенділік, зерттеулердің барлық бастапқы фактілерін жинаудағы толықтық, оларды сараптаудағы нақтылық, қорытудағы объективтілік пен шығармашылықтағы бірлестік – міне, бұл Орталық Қазақстан аумағындағы пайдалы қазбалардың металлогениялық болжам картасын құруда басшылыққа алынған методологиялық принциптер», – деп жазды Қ.Сәтбаев

Өзінің ғылыми қызметімен – «барлығынан күмәндан және тек фактіге ғана жүгін» деген ұстанымымен, ғылыми және академиялық пікірталас пен талқылау жүргізе алу, ғылыми материалды жинақтау мен анализ жасай алу өнерімен академик Қ.Сәтбаев және оның ғылыми пікірлестері қазақстандық ғылымның қазіргі таңда да өзекті болып отырған тұрақты стандартын жасап кетті.

Қазақстанның алғашқы жүйеленген металлогениялық карталарын қолдану арқылы ғылыми болжам, экстраполяция мен мәліметтерді болжау бірнеше онжылдықта металл кендерінің бай кенорындарын ашуға мүмкіндік берді. Шашыраңқы фактологиялық аймақтық мәліметтерді Орталық Қазақстанның біртұтас кешенді геологиялық картасына жүйелеу Қ.Сәтбаевқа кеңістікте орналасу заңдылығы туралы іргелі және әмбебап ғылыми тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Таңқаларлығы сол – бұл ғылыми тұжырымдар, сандық математикалық есептеулер мен мәліметтер компьютерлік ынталандыру дәуіріне дейін жасалғаны және қазіргі кезде олардың ғылыми дәлелденгені. Ғалымның іргелі ғылыми тұжырымдары «Орталық Қазақстанда эндогендік кендену аймақтарының кеңістікте орналасуының негізгі заңдылықтары» атты ғылыми мақаласында толығымен берілген. «Орталық Қазақстанды эндогендік кенді минералдауына жасалған нақты анализдің қорытындысы бұл аймақта өндірістік кенорындары жоғарыда аталған кен генезисінің үш факторы негізінде пайда болды. Атап айтқанда, Орталық Қазақстан үшін терең аймақтық қабаттар және жарықшақты белдемнің қанатталған және үйлестірілген жүйелері өзара буындастырылған немесе қиылысқан түйіндердің болуы аса қолайлы жағдай болды».

Кенді Алтай кенорны бойынша ғылыми тұжырымдар мен зерттеулерді басшылыққа ала отырып, Қ.Сәтбаев Шығыс Қазақстан үшін түсті металдар кендерін кешенді пайдалану

бойынша зерттеулерін қорытындылады. Бұл ғалымның «Түсті металдар кенін кешенді пайдалану бойынша Қазақстан Ғылым академиясының зерттеулері» атты мақаласында берілген.

Қаныш Сәтбаевтың Қазақстан елі мен халқының алдындағы басты еңбегі – геологиялық зерттеулердің дамуына қосқан зор үлесі. Ғалымның тікелей басшылығымен елімізде ірі мыс және марганец кендерін өндіру жұмыстары басталғаны белгілі. Соның ішінде ерекше атап өтетіні – Қазақстанның аграрлы-ағартушылықтан сапалы индустриалды-ғылыми интеллектуалды елге айналуына ғалымның қосқан рөлі.

Қаныш Имантайұлының ғылыми бай мұралары: Жезқазған кендерін зерттеулері, Сарыарқаның металлогендік және болжам карталары; сондай – ақ минералдық шикізатқа бай Сарыарқа, кенді Алтай, Қарағанды, Қаратау секілді аймақтарға да ерекше назар аударып зерттеп, олардың кендерінің стратиграфиясы, тектоникасы, құрылысы, металлогениясы, неохимиясы және шығу тегі туралы маңызды ғылыми қорытындылар жасап, ғылымға формациялық металлогендік анализдің кешендік әдісін енгізген.

Қаратаудың фосфорит кендерін және осылар секілді көптеген ірі нысандарды игеруге, Ертіс – Қарағанды каналының қазылуына, біраз ғылыми зерттеу институттарының ашылуына тікелей араласып, зор еңбек сіңірген. Қазақстан ғалымдарының зор армиясының ақылшысы, тәрбиешісі болған.

1927 -1928 жылдары – Жезқазған, Қарсақбай, Атбасар, Спасск аудандары, Қарағанды тас көмір алабы және Қаратау полиметалл кендері жөнінде ғылыми маңызды еңбектер жариялаған. 1929 – Атасу темір – марганец кендерін игерудің негізінде Қарағанды облысында кара металлургия өнеркәсібін дамыту туралы мәселе көтерген.

Жезқазған – Ұлытау ауданында мыстан басқа темір, марганец, көмір, қорғасын кендерін ашып, барлау нәтижесінде маңызды геологиялық қорытындылар жасаған.

Ұлы Отан соғысы жылдарында танк бронын құюға қажет марганец тапшылығы туған кезде Сәтбаевтың жетекшілік етуімен өте қысқа мерзімде Жезді марганец кені барланып, іске қосылған.

Академик Қаныш Сәтбаевтың баға жетпес үлесі – ғылыми мәдениет пен ғылымда методологиялық әдістерді орнатуы. Ол Қазақстанның ғылыми қызметкерлерінің қазіргі буыны мен ғылымға қызығатын жастар үшін жүйеленген зерттеу жұмысының үлгісі іспеттес. Сондықтан ғалымның туғанына 125 жыл толуына орай оның еліміздің дамуына, геология саласына қосқан қосқан үлесін ерекше атап кеткен жөн!

Мектептегі тәжірибе кезінде Н.Тілендиев атындағы мамандандырылған мектеп-гимназия-интернатында 9 - сыныптар арасында «Ұлт мақтанышы Қаныш Сәтпаев», «Қ.Сәтпаев еңбектері» атты ашық сабақтар өткіздім. Онда мына мәселелер көзделді:

1.Ғалымның ашқан жаңалықтары арқылы оқушылардың білімдерін тереңдету;

2.Оқушылардың патриоттық сезімін оятып, еңбекқорлыққа тәрбиелеу

3.Оқушыларға өткізілген жұмыстар арқылы алған білімдерін тексеру.

Білім деңгейін анықтау мақсатында сауалнама, сұрақтар арқылы тексеру жұмыстарын жүргіздік.

Оқушылардың білім деңгейін анықтау мақсатында төмендегідей анкеталық сұрақтар берілді:

- Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының тұңғыш президенті және оның өмірбаяны?
- Үлкен Жезқазған еңбегінің маңызы?
- Қ.Сәтпаев еңбектері.
- Қ.Сәтпаев өмірбаяны?
- Қ.Сәтпаев есімі берілген нысандар

Тест сұрақтары нәтижесінде алынған мәліметтер, график пен диаграммаларда көрсетілген. «Еліміздің дамуындағы ғалымның рөлі» деген тақырыпта жүргізілген тест сұрақтарына оқушылардың көпшілігінің жауаптары толық. Ғалымның еңбектеріне ерекше қызығушылық танытқан.

Сонымен, зерттеу жұмысы нәтижесінің қорытындысы оқушыларға өз өлкесіне қызығушылық танытуда, отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін дамытуда ғалымның еңбектерін талдап, маңызын терең түсіндіріп, ғылыми бағытта зерттеу арқылы оқытудың мүмкіндіктері жоғары екендігін анықталды.

Сабақтарында ғалымдардың еңбегін оқытудың маңызы үлкен. Оқушылардың білім мен біліктілігін жоғарғы деңгейге көтереді және туған өлкесінің табиғатын зерттеуге деген қызығушылығын арттырады.

Мақала Қаныш Сәтбаев назарын ежелгі металлургияның іздері ерекше аударғанын көрсетеді. Құралдардың шектеулілігіне қарамастан, ол табылған заттардың жасын дәл анықтап, ерте металлургиялардың кенді өндіру, байыту және балқыту құралдары мен технологиясын сипаттады. Тәуелсіз Қазақстанның өнеркәсібін өркендетуге үлес қосып жатқан мысты өңірдің бүгінгі еңбеккерлері, оның болашағы – жастар осындай қиындықпен дүниеге келген өндіріс алыбының алғашқы ұйымдастырушысы ретінде Қаныш Имантайұлын зор мақтанышпен естеріне алады. Бұл сезім асыл тұлғаның есімін ардақтайтын әрбір азаматтың жүрегінен табылары хақ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Народное хозяйство Казахстана, 1936, №1-2, Б. 74-83.
2. ҚазССР Хабаршысы // Геология сериясы, 1955, 20 шығ., Б. 3-35.
3. Советская геология, 1957, №58, Б. 93-109.
4. ҚазССР ҒА Хабаршысы. 1962, №12, Б. 3-11.